

EN EUROPÆISK RAPPORT OM LEDELSE AF ET FÆNGSELSVÆSEN OG AF FÆNGSLINGSINSTITUTIONER

AF HANS HENRIK BRYDENSHOLT

1. Forskningsgruppens medlemmer og arbejdsmetode

I 1979 nedsatte Europarådets kriminalkomité en gruppe, der skulle udarbejde en rapport om fængselsledelse (The Co-ordinated Criminological Research Fellowship Team on Prison Management).

Jeg blev leder af gruppen, der iøvrigt har bestået af Maria-Rosa Almeida, Portugal, Ben van der Goorbergh, Holland, og Peter Shapland, England.

Det har imidlertid været en sådan interesse for gruppens arbejde, at en række lande for egen regning har sendt deltagere. Det gælder Frankrig, Italien, Spanien og Sverige. Fra Sverige har Norman Bishop medvirket, og fra Danmark og England har udover de faste medlemmer yderligere deltaget Ole Ingstrup og Kenneth Neale. Endelig har gruppen kunnet trække direkte på amerikanske erfaringer, idet direktøren for USA's federale hjælpeprogram for udviklingen af enkeltstaternes retssystemer (LEAA), George Bohlinger, deltog i det møde, hvor gruppen specielt behandlede fængslernes arbejdsdrift (Prison Industries).

Fælles for alle deltagere i arbejdet har været, at de har kombineret viden om forskningen i deres respektive lande med selv at være placeret i lederpositioner i fængselsvæsenet. Dette anses ud fra almindelige erfaringer med ledelsesforskning for at være en ideel situation. Det må på den anden side fremhæves, at der ikke på forhånd foreligger nogen managementforskning, der er specielt rettet mod fængselsystemer.

Den rapport, der nu er udarbejdet (Co-ordinated Criminological Research Fellowship Study on Prison Management, PC-BCC (82) 1) må derfor anses for et første skridt på vejen mod at bringe større indsigt i ledelsesforholdene på dette specielle område.

Gruppen har haft en bunden tidsplan, idet der på forhånd var fikseret 7 møder af 3½ dags varighed, og rapporten skulle foreligge færdig ved udgangen af 1981. Der har været afholdt møder i Holland, Danmark, England, Portugal, Italien og Frankrig. Hvert af disse møder har været tilrettelagt således, at man gennem fængselsbesøg og drøftelse med lokale fængselsfolk kunne indsamle informationer, samtidig med at gruppen selv fik lejlighed til at diskutere notater, som de enkelte medlemmer udarbejdede mellem møderne. Disse notater har i bearbejdet form dannet grundlag for rapporten.

2. *Behovet for ledelse*

Rapporten fastslår i indledningskapitlet, at det er et fællestræk for mange europæiske fængselsadministrationer, at de i disse år er stillet overfor nye, påtrængende og alvorlige problemer. Der er – stikordsvis – tale om:

- tendens til stigende antal fanger,
- vanskeligere fangekategorier (fx. narkotikaforhandlere, terrorister),
- større krav om retfærdig og human behandling, samtidig med at omverdenen har fået større indsigt med, hvad der foregår i fængslerne, og der tillige stilles øget krav til fængselspersonalet om kontrolforanstaltninger,
- personaleorganisationer har fået større indflydelse på politik og praksis, og deres krav kan til tider føre til faglige konflikter,
- den almindelige økonomiske situation har ført til ønsker om begrænsninger i det offentliges udgifter.

I en sådan presset situation vil der være en almindelig tendens til, at en organisation reagerer ved at falde tilbage på oversimplificerede løsninger med deraf følgende tab i humanitet og effektivitet. Der er imidlertid også en mulighed for netop i en situation, hvor man ikke blot kan gøre mere af det samme, at se de muligheder, der er for at finde nye løsninger. Forskningsgruppen har været fælles om det grundsyn, at fremtiden ikke er noget givet, men derimod bestemmes af de bevidste eller ubevidste valg, vi foretager i nutiden. Vi vælger fremtiden blandt den vifte af muligheder, der foreligger for den kreative iagttager. Rapportens mål og ambitioner er – siges det – at pege på muligheder for at udvikle ledelsen af fængselsystemer således, at denne sættes i stand til ikke alene at reagere overfor de ændringer, der indtræder, men i forvejen at tage de initiativer, der er nødvendige for at øve indflydelse på hvilke ændringer, der kommer.

3. *Ingen færdig virksomhedsledelsesteori, der blot kan overføres til fængsler*

Management opfattes i overensstemmelse med den almindelige teori som en tværfaglig disciplin, med elementer af navnlig sociologi, psykologi, økonomi og statistik. Hovedspørgsmålet er, hvorledes mennesker medvirker til tilvejebringelsen af et bestemt arbejdsresultat. Elementer er: Planlægning, styring af planernes gennemførelse og kontrol med resultatet.

Rapporten gennemgår de dominerende »managementskoler«, som de er udviklet hovedsagelig i USA. (1) Det påpeges, at der ikke findes nogen færdig teori, der blot kan overtages af fængselslederne.

Spørgsmålet om demokratisering af ledelsesformen i fængsler var i 1973

emnet for et møde, The International Penal and Penitentiary Foundation holdt for europæiske fængselsdirektører. Mødet gik ind for en såkaldt konsultativ ledelsesform, hvor man sikrede, at medarbejdernes syn på en sag blev kendt og inddraget i beslutningsovervejelserne. En sådan ledelsesform ville ikke blive fjerne lederansvaret fra fængselslederne, og formålet med en struktur som denne var ikke i sig selv at fremme demokrati i sædvanlig politisk betydning, men at opnå en mere effektiv opfyldelse af fængslernes dobbeltformål i form af sikkerhed og behandling.

Den nu foreliggende rapport påpeger, at man ikke uden videre kan gå ud fra, at en udvikling i retning af at inddrage medarbejderne i beslutningerne vil fremme et bestemt mål. Det afhænger af de nærmere omstændigheder. Går man videre og overvejer inddragelse af også fangerne i beslutningerne, opstår der fundamentale vanskeligheder, fordi fængselsregimer bygger på tvang. En spørgeskemaundersøgelse, forskergruppen har foretaget, viser da også, at de europæiske fængselssystemer fortsat formelt er hierarkisk opbyggede. Det eneste af de undersøgte lande, hvor fangerne har en vis retsposition i beslutningsprocessen, er Sverige.

Som eksempel på et fængsel med en ganske afvigende struktur nævnes det danske fængsel i Ringe. De positive erfaringer med denne institution er belyst gennem en artikel af lektor Bjørn E. Holstein, der er optaget som bilag til rapporten (2).

4. *Det tilfældige retssystem*

I et hovedafsnit i rapporten har gruppen prøvet bl. a. at danne sig et billede af kriminaliteten i en række lande. Det undersøges specielt, om der kan påvises nogen rationel forbindelse mellem omfanget af kriminaliteten og den måde, et samfund indretter sit retssystem på.

En sammenligning af denne karakter er tilsyneladende ikke tidligere forsøgt, og det understreges i rapporten, at der er fejkilder, som gør, at resultatet skal læses med forsigtighed.

Alligevel må det konstateres, at undersøgelsen på flere punkter har ført til overraskende resultater, som der vil være al mulig grund til at arbejde videre med (3).

Det er måske ikke længere den store overraskelse, at kriminalitetsniveauet – målt på antallet af registrerede lovovertrædelser i kriminalstatistikken – er højt i Sverige og Danmark, sammenlignet med lande som Holland og England. Hvor man i Sverige i 1979 havde 10.000 registrerede lovovertrædelser pr. 100.000 i befolkningen og i Danmark godt 7.000, var de tilsvarende tal i Holland under 4.000 og i England godt 5.000.

Forskergruppen har drøftet om forskelle i den statistiske metode kunne forklare disse spring. Det synes imidlertid ikke at være tilfældet. Det, der indgår i statistikken, er overalt de traditionelle straffelovsovertrædelser som berigelsesforbrydelser, vold og seksualforbrydelser, de alvorligste færdselsforseelser og speciallovsovertrædelser, specielt vedrørende narkotika. Fx. er det oplyst, at cykeltyverier også indgår i de andre landes statistik.

Gruppen måtte derfor drage den konklusion, at der faktisk synes at være stor forskel i kriminalitetsniveauet, og at de skandinaviske lande ligger højt.

Det kunne yderligere konstateres, at der ingen umiddelbar sammenhæng var mellem kriminalitetsniveauet og antallet af frihedsstraffe. Blandt de undersøgte lande ligger Danmark helt i top, medens Sverige ligger på linie med England. Pr. 100.000 i befolkningen idømtes i Danmark ca. 300 frihedsstraffe (4), medens det tilsvarende tal var 150-160 i England og Sverige og omkring 110 i Holland.

Der er heller ingen sammenhæng mellem kriminalitetsniveauet og antallet af fanger på et givet tidspunkt. Her er England i top blandt de sammenlignede lande, medens Danmark ligger i en middeposition og Sverige lavt. I 1979 var det gennemsnitlige fangetal (incl. varetægtsfanger) pr. 100.000 i befolkningen i England 86, Portugal 59, Danmark 57, Italien 57, Sverige 44, Spanien 40 og Holland 23. Specielt for Danmarks vedkommende henledes dog opmærksomheden på det store antal dømte (ca. 11.000), der på fri fod afventer plads i fængslerne til afsoning. I et land som England har man ikke accepteret en sådan kødannelse, men i stedet overfyldt fængslerne. Således var der i 1979 i de lokale engelske fængsler med en officiel kapacitet på 11.652 i gennemsnit anbragt 16.941, altså en overbelægning på ca. 50 pct.

Gruppen har også set på omkostningerne ved at drive de enkelte landes fængselsvæsen. Her viser det sig overraskende nok, at Danmark, Sverige og Holland, der jo har store forskelle i kriminalitetsniveau og antal af fanger, alligevel alle ser ud til at bruge omkring 0,12 pct. af bruttonationalproduktet på fængselsystemet. Den enkelte fange er gennemsnitlig dobbelt så dyr i Sverige og Holland som i Danmark. England, hvis bruttonationalprodukt er relativt mindre, bruger omkring 0,20 pct. til sit fængselsystem, til trods for at den gennemsnitlige årlige udgift pr. fange kun er omkring en fjerdedel af, hvad den er i Sverige. Forskellen skyldes først og fremmest, at personalet er forholdsmæssigt langt størst i Holland og Sverige. Medens der i England kun er en ansat for hver to fanger, er forholdet i begge de andre lande, at der er væsentligt flere ansatte end indsatte. Den uniforme rede gruppe udgør i alle disse lande 60-70 pct. af hele personalet. Til sammenligning nævnes, at forsorgspersonalet udgør 2-4 pct.

Man har også i rapporten prøvet at se, om der var noget mønster med hensyn til forholdet mellem antallet af ansatte i fængslerne og politiet. Heller ikke på dette punkt synes der at være nogen umiddelbar sammenhæng. Hvor der i Danmark kun er 4 gange så mange ansat i politiet som i fængslerne, er forholdet i England 1:5, i Holland 1:6, i Italien 1:9 og i Portugal 1:11.

Endelig har man prøvet at se, om der er et bestemt mønster for, hvorledes fængselspersonale aflønnes i forhold til andre grupper indenfor det samme lands retssystem. Her er der et nogenlunde ensartet billede fra land til land. En fængselsbetjent tjener gennemgående lidt mindre end en politimand, og en fængselschef tjener omkring totrediedel af, hvad en politichef og en dommer tjener. Den eneste undtagelse er her de danske fængselschefer, der indtægtsmæssigt ligger på linie med politichefer og dommere. Men det er heller ikke i de andre lande almindeligt at ansætte akademikere som fængselschefer.

Der synes således efter disse sammenligninger ikke at være nogen indre logik, der tilsiger, at der til et givet kriminalitetsbillede hører et bestemt sanktionsmønster, en bestemt fangebefolkning eller en bestemt udgift til fængsler.

Forskergruppen drager heraf den meget vigtige konklusion, at det enkelte samfunds sanktionssystem i højere grad er udtryk for en historisk tradition end noget, der følger af den opgave, der skal løses. Dette er for så vidt en ledelsesmæssig ønskesituation, som det giver store muligheder for at vælge andre løsninger end dem, der hidtil har været oplevet som mere eller mindre naturnødvendige.

Specielt er det værd at bemærke, at forholdet mellem domstolenes anvendelse af frihedsberøvelse og fængselsvæsenets kapacitet kan reguleres på flere forskellige måder. Man kan – som i England – tillægge domstolenes afgørelse den afgørende vægt, således at man overfylder fængslerne. Eller man kan – som i Danmark – lade kapaciteten i fængslerne være afgørende, så man lader en kø af dømte på fri fod vokse. Men der nævnes også forsøg på at opbygge et system, der til stadighed sikrer, at der er balance mellem afgørelser og kapacitet. Således har man i Holland indført en ordning, hvor anklagemyndigheden dagligt bliver orienteret om, hvilke varetægtspladser, der er til rådighed, således at man selv kan prioritere sine begæringer om varetægtsfængsling. Og i Minnesota har man gennemført en lov med fikse-rede straffe for bestemte kategorier af lovovertrædelser (således at dommeren udtrykkeligt skal begrunde eventuelle afvigelser), der er konstrueret således, at antallet af fanger ikke kommer til at overstige kapaciteten. Skulle forholdene senere ændre sig med tendens til overfyldning, er det forudsat, at der sker ændringer i sanktionsskemaet, så der påny tilvejebringes harmoni.

5. Fængselssystemers mål og midler

Det er et hovedproblem for al offentlig servicevirksomhed, at der mangler et blot nogenlunde veldefineret mål for virksomheden (5). For fængselsvæsen er uklarheden udtalt med hensyn til, i hvilket omfang man – udover at gennemføre indespærring og hertil hørende kontrol og tvang – skal lade arbejdet bestemmes af krydsende hensyn til, at lovovertræderen søges afholdt fra senere tilbagefald til kriminalitet.

Forskergruppen har drøftet, hvorvidt man overhovedet kan anvende recidivprocenter som et mål for succes for et givet fængselssystem. Da summen af den foreliggende recidivforskning giver grund til at antage, at de faktorer, der er bestemmende for, om der begås ny kriminalitet, først og fremmest skal søges i den løsladtes sociale situation efter løsladelsen, er det vanskeligt at finde frem til eventuelle positive eller negative elementer i det fængselsregime, den pågældende tidligere har været undergivet. Interessen må samle sig omkring sådanne elementer, som i givet fald lader sig påvirke. Som et eksempel henvises til en undersøgelse af Clarke og Martin (6) vedrørende undvigelsesniveauet fra ungdomshjem. Dette undvigelsesniveau var vidt forskelligt fra institution til institution, og varierede mere end man skulle regne med ud fra sammensætningen af klientellet. Det påvistes, at undvigelse var en indlært adfærd, og at undvigelse forstærkede risikoen for en senere dom for ny kriminalitet. I overensstemmelse hermed påviste Sinclair og Clarke i en senere undersøgelse (7), at institutioner med høj undvigelsesfrekvens havde større tilbagefaldsprocenter, end man skulle vente efter klientellets karakteristika ved modtagelsen. Det konkluderes, at undvigelsesfrekvensen er en påvirkelig faktor, der giver tidlig og vigtig ledelsesinformation.

Da man ikke blot kan anvende recidivprocenten som mål for et fængselsvæsens succes eller fiasko, må der opstilles mere sofistikerede modeller til fastsættelsen af mål. I rapporten redegøres for de bestræbelser, der nu udfoldes i England for at udvikle en særlig ledelsesmodel, der benævnes »Accountable Regimes«. Efter dette system skal der på den enkelte institution fastsættes kvantificerbare mål på hvert enkelt område.

At komme dertil, hvor en bestemt enhed har et bestemt og accepteret mål at arbejde efter – så man ved om arbejdet går godt eller dårligt i forhold til det accepterede mål – må antages at være det helt afgørende skridt fremad i forbindelse med virksomhedsledelse. Et yderligere betydningsfuldt skridt realiseres i tilfælde, hvor organisationen (enheden), fra at arbejde efter et for en given tid fast planlagt mål, kan gå over til at arbejde efter et mål, der hele tiden ændres i takt med indhøstede erfaringer. Det, der i

management teorien benævnes en søge-lære proces. Som et eksempel fra fængselsverdenen på en sådan eksperimenterende holdning nævnes opbygningen af fængslet i Ringe.

Når målformuleringen i en institution som et fængsel er forbundet med ganske særlige vanskeligheder, hænger det også sammen med, at det på en række enkeltområder er specialister, en i disse relationer ikke-sagkyndig ledelse har at gøre med. Der må ske en fastlæggelse af rollerne og opstilles procedurer for, hvorledes der kan ske en samordning af målene.

Med hensyn til den talmæssigt helt dominerende personalegruppe, det uniformerede personale, påpeges, at det øgede krav om medbestemmelse fra den enkelte medarbejder og hans faglige organisation giver anledning til et meget delikat problem. Den ændrede magtbalance kan udnyttes til ensidigt pres for at få tilfredsstillet gruppens særlige interesser. Det er især positionen for ledere på mellemniveau, der herved er blevet svækket.

Dette problem er af ganske særlig betydning i et fængselssystem, fordi den ene interessentgruppe, fangerne, praktisk taget er uden nogen formel magtposition, og det derfor er afgørende, at der opretholdes en ansvarlig lederrolle til at sikre balancen. Også i denne relation er det nødvendigt, at der sker en afklaring af rollerne. Således at det er klart, hvilket ansvar der er placeret henholdsvis på det politiske plan, på forskellige administrative planer, hos den enkelte medarbejder og hos de faglige organisationer. Det må være lederens ansvar, at der foregår en bevidst proces med henblik på formuleringen af mål, hvori hensyn tages til alle de involverede interessentgrupper. Medens man må stile imod, at medarbejderne i basisgruppen selv i et samspil med ledelsen formulerer det indholdsmæssige mål for deres eget arbejde og planer for, hvorledes dette mål kan realiseres, er det ledelsens særlige ansvar, at processen hele tiden holdes igang.

Denne lederrolle er lige fjern fra en autoritær indstilling og en laissez-faire holdning overfor de etablerede interessegrupper. Det er indlysende, at såfremt ledere i et fængselsvæsen skal have mulighed for at leve op til en sådan krævende lederrolle, må der gives dem lejlighed til at lære om ledelse. De må have adgang til kurser, hvor der skabes bevidsthed om lederroller og ledelsesmetoder.

6. Fangerne position i ledelsesprocessen

Det understreges i rapporten, at alt hvad der sker i et fængsel, i sidste instans må anskues i relation til fangerne. Det er på grund af fangerne, vi har fængsler.

Det historiske udgangspunkt har været, at fanger har været fuldstændigt afhængige af andres beslutninger. Deres tilværelse er i et og alt blevet orga-

niseret for dem. Forskningen har vist, at dette kan føre til svækkelse af personligheden, ensomhed, apati og aggression.

Der har i de senere år været en bevægelse i retning af at give fangerne en vis retsposition. I Holland gennemførtes der således i 1977 en markant ændring, idet der blev indført en særlig klagekomité med en dommer som formand, og denne komité fik kompetance til at behandle disciplinære afgørelser og andre afgørelser, der berører fangernes rettigheder. Komiteen kan ikke alene ændre en afgørelse, men kan også give kompensation til en fange i form af et godtgørelsesbeløb eller en ikke-økonomisk godtgørelse som fx. udvidet frihed eller flere besøg.

Det oplyses, at denne ændring har haft stor betydning i praksis.

Et er imidlertid at give fanger en retsposition overfor afgørelser, der allerede er truffet vedrørende dem. Noget andet er at give dem et ansvar for fremtiden. Her er man ved fængselssystemernes egentlige dilemma. Et fængsel hviler fundamentalt på tvang og deraf følgende undertrykkelse. Man når derfor hurtigt grænserne for, hvad man kan lade fangerne selv bestemme eller være reelt medbestemmende om. På den anden side er der en stigende forståelse for, at fanger ofte er svage personligheder, og at det er afgørende ikke at gøre dem endnu svagere og afhængige. Tværtimod går opgaven ud på at styrke deres selvfølelse. Midlet kan her være at give dem ansvar.

Forskergruppen udtaler, at den ikke kan forestille sig noget vigtigere lederjob end at få denne indsigt accepteret i fængselsmiljøerne. Spørgsmålet om at give fangerne del i ansvaret for deres tilværelse skal ikke anskues på linie med andre demokratiseringsbestrebelse i vores samfund. Det skal ses som et middel til at realisere fængselsvæsenets mål.

7. Det videre arbejde

Rapporten indeholder andre kapitler, fx. om anvendelsen af en managementtankegang på fængslernes arbejdsdrift (hvor man må konstatere, at der er store uudnyttede muligheder) og teknologiens fremtidige betydning i fængslerne (hvor man dog navnlig understreger betydningen af anvendelsen af simple statistiske modeller). På dette sidste område gives der eksempler hentet fra Danmark på, hvorledes man gennem en enkel planlægning og et simpelt statistisk informationssystem kan få styr på fx. undvigelserne.

I rapportens afsluttende kapitel formuleres en serie forslag, hvorefter de enkelte landes fængselsvæsen bør:

- etablere et centralt organ (som det allerede er sket i England) til indenfor rammerne af et ledelsesudviklingsprogram at fremme anvendelsen af ledelsesteori og -teknik og uddannelse af ledere og potentielle ledere på alle niveauer,

- være opmærksom på mulighederne for at øve indflydelse på antallet af fanger, således som det allerede sker i visse lande, eksempelvis Holland og Minnesota, USA,

- være opmærksom på de meget store valgmuligheder, der har vist sig at eksistere med hensyn til anvendelsen af ressourcerne til et lands retssystem,

- i forbindelse med udviklingen fra et i forhold til det øvrige samfund isoleret til et integreret system, systematisk vurdere mulighederne for samarbejde med udenforstående grupper og myndigheder,

- som led i en bevægelse bort fra et centralistisk og hierarkisk system foretage forsøg med mere selvstyrende organisationsmodeller,

- udvikle ledelsen til ikke alene at være centreret om det daglige arbejde med at opfylde de eksisterende krav til organisationen, men i lige så høj grad arbejde på bevidst at øve indflydelse på disse krav,

- uanset at teknologi får stigende betydning som ledelsesværktøj, vil den menneskelige ressource vedblive at være den vigtigste, og fængselsledere må være opmærksom på mulighederne for mere udbredt brug af simple statistiske modeller,

- det ville betyde meget for fængselsledere og medarbejderes arbejdsmoral, hvis nye kriterier og metoder for måling af resultater blev udviklet. Europarådet opfordres til at støtte det videre arbejde med dette vigtige emne,

- adskillige steder i Europa (1) findes internationale og nationale Management Centre, og der organiseres også af fængselsadministrationer kurser, der vedrører managementteori og ledelsestræning. Europarådet opfordres til at sprede kendskab hertil og til at yde støtte til deltagelse fra andre lande.

Europarådets kriminalkomité har behandlet rapporten på et møde i maj 1982 og godkendt, at den udgives af Europarådet. På grund af Europarådets økonomiske situation vil en trykt udgave desværre først kunne foreligge i 1983. Jeg har imidlertid et mindre oplag af stencilerede eksemplarer, således at interesserede allerede nu vil kunne få rapporten ved henvendelse til mig.

Det er yderligere planen, at rapporten skal danne grundlag for en drøftelse med europarådslandenes fængselsdirektører, når de samles til et møde i maj 1983. Forhåbentlig finder man her inspiration til at gå videre med dette arbejde. Jeg tror alle, der har deltaget i dette første forsøg på at anvende elementer af virksomhedsledelsesteorien på fængselsledelse, er opmuntret af de muligheder, vi har set.

Hans Henrik Brydensholt

NOTER

- 1) I Danmark har offentlige myndigheder og private erhvervsorganisationer i fællesskab dannet institutionen »Dansk Management Center«, der driver kursusvirksomhed og forskning vedrørende virksomhedsledelse. Tilsvarende institutioner findes i de øvrige nordiske lande.
- 2) Der er udgivet en omfattende forskningsrapport om Ringe: »Ledelse og Menneskeværd«, Administrationsdepartementet, 1980.
- 3) En tildels tilsvarende sammenligning mellem de nordiske lande indbyrdes findes i Nordisk Strafferetskomité's delbetænkning: Alternativer til frihedsstraf, N.U.Å. 1980:13, side 12 ff.
- 4) Op imod $\frac{2}{3}$ af de danske frihedsstraffe hidrørte i opgørelsesåret 1978 fra spirituskørsel. Den sanktionsændring, der er gennemført ved lov nr. 303 af 15. juni 1981 om ændring af færdselsloven (spiritus og promillekørsel), kan påregnes at medføre et markant fald i antallet af frihedsstraffe.
- 5) Jfr. H. H. Brydensholt: Ledelsesstrukturen i offentlige virksomheder, Juristen & Økonomen, 1981, side 385 ff., spec. side 394.
- 6) Clarke and Martin: Absconding from approved schools, Home Office Research Study No. 12, HMSO London, 1971.
- 7) Clarke and Sinclair: Towards more effective treatment evaluation, Council of Europe, 1974.

Adresse:

Landsdommer H. H. Brydensholt
Østre Landsret, Bredgade 59, DK-1260 København K.